

Jan Czykwin

Białystok

Польскія аспекты ранняй творчасці Максіма Танка

Праз усю творчую біяграфію Максіма Танка (1912–1995) чырвонаю ніткаю праходзяць яго цесныя і глыбокія сувязі з польскай літаратурай, культурай і жывымі падзеямі XX стагоддзя. Пачаўшы ад польскай пачатковай школы, у якой вучыцца ў 1922–1926 гг., ён паскорана, але грунтоўна паглыбляецца ў польскую літаратуру, напаўняецца яе вольналюбівымі ідэаламі, набрыняе ідэямі нацыянальнага змагання і вызвалення, прасякаецца яе рамантычна-рэвалюцыйнай пафаснасцю і вобразнасцю і, пэўна ж, рытмікаю і інтанацыяй самой польскай мовы, якая адлюструецца на ўсёй сістэме ўжо танкаўскага вершаскладання. Дэбютаваўшы па беларуску, выяўляючы ад пачатку, нават дэманструючы беларускую ментальнасць, баронячы беларускую справу, беларускую ідэю Танк тым не менш пакінуў, праўда, у прыватным альбоме пількаўскай настаўніцы Францішкі Мерышчакоўскай, некалькі высокамастацкіх паэтычных мініяцюр на польскай мове, якія і сёння сведчаць пра яго глыбокае закараненне ў пальшчызне¹.

Першыя паэтычныя публікацыі Танка былі прыхільна сустрэты не толькі сваім, але таксама і польскім літаратурным асяроддзем. Аб ягонай паэзіі ўжо ў трыццатых гадах з'явіліся і пашыраныя інфармацыі і артыкулы на старонках польскіх „Wiadomości Literackich”, „Kultury”, „Sygnałów”, „Czasu”, „Kurierza Wileńskiego”. А неўзабаве ён сам будзе весці „Беларускую калонку” у польскім перыядычным выданні „Po prostu”. Польская літаратура, падобна як і расійская, была для Танка як родная; і нічога дзіўнага, што ён, вырастаючы як паэт на стыку трох культур, будзе адчуваць патрэбу, як некалі Максім Багдановіч, узбагачаць беларускую культуру высокімі набыткамі рускай, украінскай і польскай класікі. І ўсё творчае жыццё ён будзе перакладаць на беларускую мову творы палякаў. А пачыналася тая перакладчыцкая дзейнасць у ранні перыяд ад Міцкевіча

¹ Гл.: М. Танк, *Збор твораў У трынаццаці тамах*, „Беларуская навука” Мінск 2006, т. 1: *Вершы (1930–1939)*, с. 204–206, 357–359 (далей спасылкі на гэта выданне, у тэксце указана старонка).

і Славацкага, затым беларушчыў Танк вершы Бранеўскага, Тувіма, Норвіда, Варашыльскага, Сланімскага, Івашкевіча, Пшыбся, Важыка, Дабравольскага, Слабодніка, Путраманта, Куб’яка, Леца, Пентака, Гарасімовіча, Стафа, Бароўскага, Шымборскай, Пасвятоўскай, Ілаковіч і творы шматшмат каго яшчэ. За пераклады польскай паэзіі Максім Танк атрымаў літаратурную прэмію Таварыства польска-савецкай дружбы (1958) і Таварыства аўтараў ЗАІКС (1969). Быў таксама адзначаны афіцэрскім крыжам Адраджэння Польшчы ды іншымі ордэнамі заслугі ПНР. Ды і з яго паэзіяй польскія чытачы маглі пазнаёміцца намнога раней, чым з іншымі беларускімі паэтамі, таму што ўжо ў 1958 г. выходзіць у Польшчы першы зборнік выбранага Танка, затым з’яўляюцца яшчэ тры выданні выбраных вершаў беларускага паэта (1965, 1974, 1977²). Перакладалі творы Танка ў Польшчы ці не ўсе ў свой час віднейшыя польскія паэты і перакладчыкі. Тэма гэта надта цікавая для даследчыка сама па сабе, тут выразна выдзяляецца своеасаблівая цэласная беларуска-“танкаўская” школа ў польскай трансляторыцы.

Можна сказаць, што і аб фармаце паэтычнага таленту Максіма Танка вырашаў у значнай ступені той жа менавіта польскі чыннік. Танк, народжаны ў Заходняй Беларусі, па волі гістарычнай неабходнасці і абставін стаўся на нейкі час „палякам” і па грамадзянству. Як вядома, гісторыя Заходняй Беларусі 1921–1939 гадоў неразрыўна звязана з польскім пытаннем. У той час па Рускай дамове паміж Савецкай Расіяй і Польшчай гэтая частка Беларускай дзяржавы адышла да Польшчы (рэха Вялікага княства Літоўскага). Дык вось у Заходняй Беларусі шырылася не толькі моцнае ўздзеянне польскай літаратуры, але і распаўсюджванне польскай адміністрацыйнай улады. Солтыс, стараста, бурмістр, харцэрства, школа і ўсе іншыя грамадскія ды сацыяльныя структуры, у тым ліку і апарат прымусу, уціску (паліцыянт, суд, пракурор, турма) былі носбітамі гэтай улады. Яна пранікала ці не ва ўсе шчыліны беларускага побыту. Сваёй культурай, традыцыямі, звычаямі, лацінскай вераю, сацыяльна-нацыянальнай праўдай і няпраўдай яна выпцяняла адусюль карэннае, мясцовае, туземнае. А тое сваё, не структурызаванае і таму досыць кволае, слабое, трымалася-супраціўлялася польскаму захопу, палітыцы імклівага апалячвання краю адно прыналежнасцю да ўсходнеславянскага, агульнарускага абшару культуры і прасаваннісцкімі ідэалагічнымі сімпатыямі.

² М. Танк, *Wybór poezji*, TPPR, Warszawa 1958; idem, *Na szlaku dzikich gęsi*, wybór B. Żyranik, PIW, Warszawa 1965; idem, *Wiersze wybrane*, wybór i wstęp I. Sikirycki, WŁ, Łódź 1974; idem, *Poezje wybrane*, wybór J. Peśniarowicz, LSW, Warszawa 1977.

У 2005 годзе ў Брэсце з'явілася кніга *Доўг памяці* прафесара Уладзіміра Калесніка. У яго ўспамінах польскі ракурс таксама прысутнічае паўсюдна, на ўсіх ўзроўнях кнігі і асабліва вылучаецца ў перыядзе, калі заходняя частка Беларусі сталася польскімі „крэсамі ўсходнімі”. Але *Доўг памяці* чытаецца па сутнасці як незвычайна цікавая споведзь беларускага шчырага паланафіла ў сферы культуры і – парадаксальна – своеасаблівага беларускага Валенрода ў ідэйным змаганні. Раней за Калесніка гэтым шляхам ішоў старэйшы на дзесяць гадоў за свайго паплечніка Максім Танк, як бы вызначаючы для наступнікаў асноўныя арыенціры ў беларуска-польскіх сувязях і супрацьстаянні. Засваенне высокай польскай культуры адбывалася ў Танка, як пазней і ў Ул. Калесніка, поруч з адмаўленнем польскай ідэалогіі ў Заходняй Беларусі, польскага місіянерства „на крэсах”.

Вось гэты польска-беларускі нацыянальна-тэрытарыяльны канфлікт 20–30 гадоў у Заходняй Беларусі, гэтае няспыннае напружанне паміж польскімі адміністрацыйнымі парадкамі, з аднаго боку, і памкненнямі беларускай інтэлігенцыі да нацыянальнага вызвалення і ўз'яднання сваіх зямель, з другой, фармавалі вялікую кагорту прафесіянальных рэвалюцыянераў, дзеячаў-патрыётаў і, вядома, паэтаў, лідэрам якіх у той час станавіўся Максім Танк, як выразнік найбольш радыкальнага крыла заходнебеларускіх творцаў. Менавіта Танк вёў рэвалюцыйную работу на Віленшчыне і Навагрудчыне, супрацоўнічаў у нелегальным друку, за што яго выключалі раз і другі з гімназіі і арыштоўвалі, і ён як вязень асабіста зведаў слынную віленскую турму Лукішкі, праседзеўшы за кратамі разам каля двух гадоў. І нічога дзіўнага, што першыя тры, раннія паэтычныя зборнікі Танка, што з'явіліся ў 1936, 1937 і 1938 гадах у Вільні (*На этапах*, *Журавінавы цвет*, *Пад мачтай*), былі цалкам пранізаны астражнай тэматыкай і патрыятычна-бунтарскім пафасам, а самы першы з іх быў нават канфіскаваны польскімі ўладамі за яго антыдзяржаўныя настроі і заклікі да супраціву³.

Дык вось гэтыя тры раннія паэтычныя кнігі Танка аж зверх перапоўнены польскімі рэаліямі. Тут і чыста геаграфічныя польскія назвы: Вільня, Вронкі, Гродна, Варшава, Мокотув, Прага, Вісла, Белавежа, Супрасль, Домброва, Судэты, і назвы таксама адназначнага тыпу: Крэсы ўсходнія, Канстытуцыя Рэчы Паспалітай, Паспалітая Рэч, дэфэнзіва; эпіграфы да вершаў узятыя або з польскіх газет: „Няма ніякіх беларусаў і іх мовы”, або з найноўшай гісторыі Польшчы тыпу „Прысвячаю рабочым Кракава і Львова, расстраляным паліцыяй на дэманстрацыі ў 1936 г.” І ў гэтым агульным ідэйна-вобразным

³ Гл.: А. Л. Верабей, *Максім Танк і польская літаратура*, Навука і тэхніка, Мінск 1984.

кантэксце паэтычнага свету Танка ўся тая так званая турэмная лексіка, хоць па сваіх стылістычных якасцях нейтральная, успрымаецца аднак таксама як лексіка экспрэсіўна зафарбаваная польскасцю, польскім паходжаннем, польскай рэальнасцю. Амаль кожны верш праз такую лексіку захоўвае нядобрую памяць, памяць менавіта адмоўнай прысутнасці палякаў у Заходняй Беларусі: паліцэйскія аўтамабілі, аблава, наморднікі, пацыфікацыя, жандарскія боты, карабіны, нагайкі, астрожныя мурны, краты, канвой, нары, цэлі, казематы, ізалятар, дзорцы, калючы дрот, гумавыя палкі, струны шыбеніц, петлі, гончыя лісты, катаў кулі, эскорты, звон кайданаў, візгат паліцэйскіх свісткаў, арыштанцкая світка, астрожны дзень, і г. д. і г. д.

Варта падкрэсліць, што гэтая астрожная лексіка ў большасці ранніх вершаў не паглынаецца вобразнай сістэмай Танка, словы застаюцца тут роўныя сабе ў прамым значэнні, яны значаць тое, што значаць, яны – назвы рэальных мікраэлементаў, уведзеных ў літаратурна-мастацкія творы дзеля таго, каб сваім няскончана доўгім і часта паўтараючымся шэрагам прамых сэнсаў адлюстравалі нярадасную карціну зняволенага краю і ў выніку паказаць Заходнюю Беларусь пад польскай акупацыяй ужо як адзін вялікі астрог.

Магчыма, невыпадкова першы зборнік адкрываецца вершам, у якім паэт м. ін. гаворыць:

Якая цёмная
На „Ўсходніх Крэсах” ноч!
Пажары толькі ў ноч такую бачны. (с. 26)

У гэтай турэмнай мізансцэне выразна адчуваецца, што і „ноч”, і „пажары” – гэта ўжо метафары, сімвалы, яны – знакі не канкрэтнага пажару, канкрэтнай ночы, а той вялікай турмы, якой здавалася быць паэту ў той час Заходняя Беларусь. Вось як паэт адмалёўвае знутры тую большую, ужо метафарычна-сімвалічную турму, напрыклад, у вершы *Тры песні* з 1936 г.:

Хмары павіслі над краем цямейшыя,
Хмары над хатамі і над народамі.
Кажуць – зрачыся курганаў і спадчыны!
Кажуць – ісці нам у сцюжу, у слоту!
Хочуць, каб песні забыліся матчынай!
Пад акупанцкім схіляліся ботам.
Хочуць, каб самі капалі магілы мы,
Самі, братам сваім,
сёстрам і дзецям;

Хочуць, каб вечна слугамі былі мы ім
І жабракамі хадзілі па свеце... (с. 95)

Гэтым вершам і шматлікімі яму падобнымі па ідэйна-палітычным гучанні паэт уключаўся ў гарачы ды балючы для 20–30-х гадоў XX стагоддзя дыялог на тэму Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай, якога ініцыяваў, можна сказаць, напярэдадні нацыянальнай катастрофы Ігнат Канчэўскі⁴, а пашырылі Уладзімір Самойла і Вацлаў Ластоўскі. Паэзія Танка ранняга перыяду ў дачыненні да польскага пытання на беларускай зямлі прыцягвала чытача сваім гістарычным аптымізмам. Яна была, як заўважыў яшчэ ў свой час У. Самойла, той першай нацыянальнай сілай, якая яднала беларускі народ перад спробай яго дэнацыяналізацыі.

Streszczenie

Polskie aspekty we wczesnej twórczości Maksyma Tanka

Artykuł ukazuje na przykładzie trzech pierwszych zbiorów poetyckich Maksyma Tanka ścisły i głęboki związek białoruskiego poety z polską kulturą, a jednocześnie żarliwe przeciwstawianie się słowem poetyckim polskiej polityce wynaradawiania na terenach Zachodniej Białorusi.

Summary

Polish Aspects in the Early Creation of Maxim Tank

The article shows on the basis of his three collections of poetry the firm profound relationship of the Belorussian poet with the Polish culture, and simultaneously the fervent opposition of the poetical word to the Polish policy of denationalizing on grounds of Western Belorussia.

⁴ І. Канчэўскі, *Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветагляду*, Навука і тэхніка, Менск 1993.